

УДК 81.112.2:81'373.611:001.4
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-1-23>

Лариса ВОЛОВИК,
orcid.org/0000-0002-0423-0917
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного університету
(Полтава, Україна) volovik.lara2010@gmail.com

ТОПОНІМИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗВОРОТАХ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано особливості перекладу топонімів та німецьких фразеологізмів з компонентом-топонімом. Актуальність дослідження топонімії у фразеологічних зворотах сучасної німецької мови пов'язана з її недостатньою та важливістю ролі топонімічних імен. Ця група лексичних одиниць являє собою значний лексичний пласт, бо накопичувалися вони тисячоліттями. Тема стійких словосполучень німецької мови доволі насичена. Дослідивши цю галузь, довелося зіткнутися з величезною кількістю різновидів німецьких фразеологізмів: фразеологізми, що містять числівники; фразеологізми, що описують людину: характер; фразеологізми, що мають свої витоки в літературі; але більш цікавими, на наш, фразеологізми, що містять топоніми. Також стаття присвячена виявленню особливостей перекладу фразеологічних одиниць із компонентом-топонімом з німецької мови на українську. У теоретичній частині роботи дається визначення фразеологізмів, а також перераховуються основні способи їх перекладу. У практичній частині аналізуються конкретні способи їхнього перекладу фразеологізмів з компонентом-топонімом і виокремлюються кілька груп з точки зору. Мова є носієм історії, культури, звичаїв і традицій того чи іншого народу, тобто будь-яка мова являє собою сукупність знань людини про світ. Крім того, завдяки мові людина краще розуміє навколишню дійсність і те, що відбувається в неї всередині. У словах фіксуються результати пізнання, які відображають об'єктивний світ. Знання людей, виражені в мовній формі, становлять мовну картину світу, і в носіїв різних мов ця картина своя, особлива. Особливе місце в кожній мові посідають фразеологізми, бо в них у лаконічній і ємній формі відображаються уявлення народів про навколишню дійсність. Наука фразеологія посідає важливе місце в системі будь-якої мови з тієї причини, що вона нерозривно пов'язана з культурою, традиціями і цінностями її носіїв. Фразеологічні одиниці специфічні для кожної мови, і вони можуть бути незрозумілі представникам інших культур. Саме цим зумовлені складнощі перекладу фразеологізмів іншою мовою. Ми вважаємо, що питання перекладу фразеологізмів вельми актуальне, і щоб детальніше його вивчити, нам хотілося б розглянути особливості перекладу фразеологічних одиниць із компонентом-топонімом.

Ключові слова: топонім, фразеологізм, фразеологічний зворот, фразеологічна одиниця, мовна форма.

Larysa VOLOVYK,
orcid.org/0000-0002-0423-0917
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Humanities and Social Sciences
Poltava State Agrarian University
(Poltava, Ukraine) volovik.lara2010@gmail.com

TOPONYMS IN THE PHRASEOLOGICAL TURNS OF THE MODERN GERMAN LANGUAGE

The article analyzes the peculiarities of translating place names and German phraseological units with a place name component. The relevance of the study of toponymy in phraseological turns of modern German is connected with its insufficient and important role of place names. This group of lexical units represents a significant lexical layer, as they have been accumulating for thousands of years. The topic of stable phrases in German is quite rich. Having studied this field, I had to face a huge number of varieties of German phraseological units: phraseological units containing numerals; phraseological units describing a person: character; phraseological units having their origins in literature; but more interesting, in our opinion, are phraseological units containing place names. The article is also devoted to identifying the peculiarities of translating phraseological units with a place name component from German into Ukrainian. The theoretical part of the paper defines phraseological units and lists the main ways of their translation. The practical part analyzes the specific ways of translating phraseological units with a place name component and distinguishes several groups from the point of view. Language is a carrier of the history, culture, customs and traditions of a nation, i.e. any language is a set of human knowledge about the world. In addition, language helps a person to better understand the surrounding reality and what is happening inside him or her. Words record the results of cognition that reflect the objective world. In addition, through language, a person better understands the surrounding reality and what is

happening inside him or her. Words record the results of cognition that reflect the objective world. People's knowledge expressed in language form constitutes a linguistic picture of the world, and speakers of different languages have their own special picture. Phraseological units occupy a special place in every language because they reflect the ideas of peoples about the surrounding reality in a concise and capacious form. The science of phraseology occupies an important place in the system of any language because it is inextricably linked to the culture, traditions and values of its speakers. Phraseological units are specific to each language, and they may be incomprehensible to representatives of other cultures. This is the reason for the difficulty of translating phraseological units into another language. We believe that the issue of translating phraseological units is very relevant, and in order to study it in more detail, we would like to consider the peculiarities of translating phraseological units with a place name component.

Key words: *toponym, phraseology, phraseological turn of phrase, phraseological unit, linguistic form.*

Постановка проблеми. У сучасному німецькому мовознавстві дослідження топонімії у фразеологічних зворотах сучасної німецької мови пов'язана з недостатньою повного опису специфіки перекладу топонімів. На нашу думку, цей факт зумовлює необхідність дослідження специфіки функціонування топонімів у фразеологічних зворотах сучасної німецької мови.

Аналіз досліджень. Дослідженню топонімів у фразеологічних зворотах німецької мови присвячені праці багатьох учених М. Stepanova (Stepanova, 2017: 163), Th. Schippan (Schippan, 2019: 72).

Мета статті – розглянути особливості топонімів у фразеологічних зворотах сучасної німецької мови.

Виклад основного матеріалу. Топоніміка – одна з галузей мовознавства займається вивченням географічних назв, виявленням їхньої своєрідності, історією виникнення та аналізом початкового значення слів, від яких вони утворені. Таким чином, топоніміка – це синтез лінгвістики, географії та історії. Топоніміка включає в себе: гідроніми – географічні назви водних об'єктів (річок, озер, море, заток тощо); ороніми – назви піднятих форм рельєфу (гір, хребтів, вершин, пагорбів); ойконіми – назви населених місць; мікротопоніми – назви невеликих об'єктів (лісо-сік, колодязів, ключів, сінокосів тощо), тощо, зазвичай відомих лише обмеженому колу людей, які проживають у певному районі). У топонімах (особливо в гідронімах) зберігаються архаїзми та діалектизми. Топонімії, як і особисті імена, мають безліч асоціацій (історико-культурних, літературних), які знайомі будь-якому носію мови, але невідомі тому, хто вивчає німецьку мову. Без семантизації культурного компонента значення топоніма у складі фразеологізму країнознавча цінність топоніма буде обмежуватися лише інформацією про той чи інший географічний об'єкт. Іноді, маючи на увазі якусь історичну подію, автор не говорить про неї, а називає те місце, де вона відбулася, що становить основу алюзій. Алюзивне вживання топонімів особливо ускладнює розуміння іноземного тексту, оскільки в подібних випадках для

адекватного сприйняття всього того, що ховається за географічною назвою, недостатньо суто географічних знань – необхідне також знання історії цієї країни. За спостереженнями лінгвістів група фразеологізмів, що містять географічні назви, відносно нечисленна.

Фразеологічні одиниці специфічні для кожної мови, і вони можуть бути незрозумілі представникам інших культур. Саме цим зумовлені складнощі перекладу фразеологізмів іншою мовою. Ми вважаємо, що питання перекладу фразеологізмів вельми актуальне, і щоб детальніше його вивчити, нам хотілося б розглянути особливості перекладу фрагментарних одиниць із компонентом-топонімом. У поняття фразеологізм існує безліч інтерпретацій у різних авторів. Фразеологічна одиниця є стійким і відтворюваним, оформленим роздільно, але семантично цілісним поєднанням слів із повністю або частково переосмисленим значенням (Антипова, 2019: 29). Також фразеологізм називають поєднанням слів із переносним значенням, стійким словосполученням з ідіоматичним значенням, а також стійкою фразою. Важливо також зазначити, що фразеологічні звороти є неподільними мовленнєвими одиницями. Інакше кажучи, щоб зрозуміти сенс того чи іншого стійкого виразу, не потрібно визначати значення кожного слова, що входить до його складу окремо, а необхідно аналізувати фразеологічну одиницю цілком. Унаслідок цього досить часто виникають труднощі в розумінні тих чи інших фразеологічних назв географічних об'єктів, які дають назви географічним об'єктам. Головною функцією топонімів є виокремлення того чи іншого унікального об'єкта з безлічі однотипних зворотів, а також складнощі під час їхнього перекладу зі збереженням сенсу. Що стосується топонімів, то вони являють собою групу імен. Перекладати фразеологічні одиниці з однієї мови на іншу можна по-різному. Виділено чотири способи перекладу фразеологізмів: по-перше, метод повної еквівалентності, за якого перекладений фразеологізм повністю зберігає своє значення, склад лексичних одиниць і колишній порядок слів; по-друге, метод

фразеологічного аналога (коли в іншій мові підбирають відповідну за значенням фразеологічну єдність), що, у свою чергу, включає три підтипи: а) фразеологізми, що мають однакову образну основу і близьке семантичне значення; б) фразеологізми, які сходяться у своєму значенні, але в яких використовуються різні описові образи; в) часткові еквіваленти, тобто фразеологізми, що мають різні описи; г) часткові еквіваленти, тобто фразеологізми, що мають різні описи. Є фразеологічні одиниці, які виражають ті чи інші думки і поняття образно, відображаючи національний колорит країни; по-третє, метод дослівного перекладу або калькування, що застосовується в тому випадку, якщо в мові, якою ми перекладаємо, не існує відповідного аналога, але результатом такого перекладу є вираз, який легко сприймається носієм мови, на яку перекладається фразеологізм; по-четверте, описовий переклад, до використання якого звертаються, якщо неможливо застосувати методи, про які ми згадали вище. За такого методу перекладу сама фразеологічна одиниця як така перестає існувати, а замість неї в іншій мові відображається пояснення або тлумачення її сенсу (Левицький, 2014: 206). Під час аналізу ми розділили фразеологізми з компонентом-топонімом на кілька груп з точки зору способу перекладу:

I. Фразеологізми, у яких під час перекладу українською мовою топонім зберігається:

1) «Mein Leipzig lob' ich mir!» – спочатку, цей вираз не був фразеологізмом, а був цитатою одного героя з трагедії І. В. Гете «Фауст». Дослівно ця фраза має такий переклад: «Мій Лейпциг я хвалю! Це маленький Париж, і він формує свій народ». У німецькій мові закріпилася перша частина цитати «Mein Leipzig lob' ich mir!», тобто «Мій Лейпциг я хвалю!», що стала крилатим виразом;

2) den Rubikon überschreiten – «перейти Рубікон» – тобто «зробити вирішальний крок» / «прийняти важливе рішення». Цей фразеологізм має історичне підґрунтя: він пов'язаний із Юлієм Цезарем. За життя полководця річка Рубікон була прикордонним потоком між Римською імперією та провінцією Галлія, де в Цезаря було військо. Римський сенат заборонив Цезареві входити на територію Риму з його армією, однак, незважаючи на заборону, полководець все-таки перейшов Рубікон, що призвело до громадянської війни між ним і Сенатом. Цю фразеологічну одиницю перекладають за допомогою методу повної еквівалентності: лексичні одиниці та значення зберігають, змінюється лише порядок слів через відмінності мов одна від одної (у німецькій мові дієслово перебуває на другому місці);

3) der Geist von Potsdam – «дух Потсдама». Фразеологізм пов'язаний з історією Німеччини, і його використовують для позначення мілітаризму імперської експансії. Місто Потсдам стало відомим тому, що влітку 1945 року, вже після закінчення Другої світової війни, у ньому відбулася Потсдамська конференція глав урядів країн антигітлерівської коаліції. Однак для історії Німеччини Потсдам асоціюється передусім із прусським мілітаризмом, бо саме це місто було свого часу другою столицею Пруссії, тобто колискою німецького мілітаризму. Використання виразу «der Geist von Potsdam» мало на увазі прославлення війни. Зараз цей фразеологізм має негативну конотацію. Під час перекладу топонім Potsdam зберігається, а вся фразеологічна одиниця калькується;

4) der Geist von der Elbe – цей фразеологізм має кілька варіантів перекладу: «дух Ельби» і «до зустрічі на Ельбі». Вираз використовується для опису будь-якої важливої, доленосної, поворотної події. В перекладах топонім Ельба зберігається, бо він має ключове значення. Переклад «дух Ельби» є калькою, а варіант «до зустрічі на Ельбі» – описовим перекладом з метою уточнення, що саме малося на увазі.

II. Фразеологізми, у яких під час перекладу українською мовою топонім опускається:

1) Wie Gott in Frankreich leben – це стійке словосполучення є ідіомою. Дослівно вона перекладається так: «жити, як Бог у Франції», проте український еквівалент цієї фрази, створений за допомогою методу фразеологічного аналога, має кілька варіацій: «як сир у маслі кататися»; «жити як у Христа за пазухою»; «жити на широку ногу»; «жити з шиком»; «жити приспівуючи»; «жирувати»; «шикувати».

Достеменно походження цього фразеологізму невідоме, проте існують дві версії його появи, і вони обидві пов'язані з часом Французької Революції (XVIII століття). Перше трактування фразеологічної одиниці відноситься до станового поділу у Франції, згідно з яким суспільство складалося з трьох станів: духовенства, дворянства і городян. Духовенство жило досить добре. Саме з цієї причини з'явився вислів, що «Богу у Франції живеться добре», як ніде в іншому місці. Друга версія походження цього фразеологізму пов'язана безпосередньо із самою Революцією: повстанці позбавили влади не тільки короля, а й католицьку церкву, через що можна сказати, що «у Бога більше не залишилося роботи», тому він міг дозволити собі відпочивати і мовчки спостерігати за тим, що відбувається;

2) den Tag von Damaskus erleben – цей вираз є прикладом для перекладу, який можна виокре-

мити в окрему групу. Це зумовлено необхідністю враховувати під час їхнього перекладу низку особливостей, до яких належать похідність, семантична стійкість і стійкість компонентного складу, метафоричність, стилістична та семантична маркованість. Особливу складність під час перекладу становить особлива експресивність і образність біблеїзмів (Schippan, 2019: 135). За відсутності повного еквівалента в мові перекладу такі фразеологічні одиниці замінюються описовими або тлумачними відповідниками, а також можуть бути представлені словом, стійким поєднанням або фразеологізмом (Stepanova, 2017: 104). Таким чином, фразеологізм «den Tag von Damaskus erleben» (і всі його варіації) буквально перекладається як «пережити день у Дамаску», проте в українській мові йому відповідає еквівалент «переродитися, стати іншою людиною». Виходить, що топонім Damaskus опускається, і структура виразу повністю змінюється, біблійної фразеологічної одиниці. На наш погляд, фразеологічні одиниці з компонентом-топонімом, що містять біблеїзми;

3) Bis dahin läuft noch viel Wasser den Rhein / den Main / die Elbe hinunter – дослівно цей фразеологізм перекладається так: «Доти ще багато води стече в Рейн / Майн / Ельбу» (назва річки у фразеологізмі залежить від місцевості, де цей фразеологізм використовується). Ця фразеологічна одиниця є приказкою і може перекладатися українською мовою еквівалентною приказкою «До тих пір багато води витече» (але без зазначення топоніма), а може мати інші варіанти перекладу –

«Пройде чимало часу» / «До того часу пройде ще багато часу» / «Це займе багато часу».

III. Фразеологізми, у яких під час перекладу українською мовою відбувається заміна топоніма:

1) Wasser in den Rhein tragen – цей фразеологізм означає «робити щось даремне, безглузде» і дослівно перекладається, як «носити воду в Рейн». Однак українською мовою цей стійкий вислів не перекладається за допомогою кальки, а під час його перекладу використовується або опущення топоніма, тоді виходить «носити воду в річку», або відбувається заміна фразеологізму на еквівалентний (але знову ж таки, топонім Рейн буде опущено);

2) Vater Rhein – буквальний переклад «батько-Рейн», еквівалент в українській мові – «батько-Дніпро». Під час перекладу українською мовою німецька річка Rhein замінюється українським топонімом Дніпро, типовою і більш зрозумілою назвою для українського народу.

Висновки. Таким чином, аналізуючи й порівнюючи німецькі та українські фразеологізми з компонентом-топонімом, ми з'ясували, що під час їхнього перекладу з однієї мови на іншу може спостерігатися збереження, заміна або опущення топоніму в еквівалентних одиницях, якщо такі є в мові перекладу. Відсутність еквівалентів у мові, якою здійснюється переклад, пояснюється національно-культурною специфікою фразеологізмів. Найчастіше під час перекладу фразеологічних одиниць із компонентом-топонімом відбувається або збереження, або опущення топоніма, і рідше заміна. В окремих випадках можливий переклад одного й того самого фразеологізму різними способами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипова Л. П. Фразеологія сучасної німецької мови: семантика, структура, функції. Київ: Вища школа, 2019. 50 с.
2. Левицький В. В. Лексикологія німецької мови. Вінниця: Нова Книга, 2014. 384 с.
3. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache: Lehrbuch. [2. durchges. Aufl.]. Tübingen. 2019. 307 S.
4. Stepanova M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache: Lehrbuch. [2. verbesserte Aufl.]. Київ: Вища школа, 2017. 256 с.

REFERENCES

1. Antypova L. P. (2019) Fraseologija suchasnoi nimetskoj movy: semantyka, struktura, funktsii. [Phraseology of the modern German language]. Kyiv: Vyshcha shkola. 50. [in Ukrainian].
2. Levytskyi V. V. (2014) Leksykologija nimetskoj movy. [Lexikology of the German language]. Vinnytsia: Nova Knyga. 384. [in Ukrainian].
3. Schippan Th. (2019) Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. [Lexikology of contemporary German]. Tübingen. 307. [in German].
4. Stepanova M. D. (2017) Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. [Lexikology of contemporary German]. Kyiv: Vyshcha shkola. 247. [in German].